

Адамзатқа не керек:

Сүймек, сезбек, кейімек, - (жүрек)

Харекет қылмақ, жүгірмек, - (қайрат)

Ақылмен ойлап сөйлемек – (ақыл)

«Толық адам» моделіндегі тұлға қалыптасып шықпақ. Олай болмаған жағдайда адамның «Заманға жаман күйлемек, замана оны илемектегі» «жаман» болып шықпағы сөзсіз. Ол «жамандықтың» белгісі «көп айтса көнгіш, жұрт айтса сенгіш», өзіндік ойы, жеке басының пікірі жоқтыққа байланысты екендігі «заман» ұғымына байланысты айқындалып тұр. Заман – бұл жерде өткінші жалпыға ортақ таным-түсінік мағынасында. Ондай «жаманның» хайуанға тең екендігі «Заманға жаман күйлемек» деген өлең жолындағы «күйлемек» деген сөз қолданысы арқылы нақтыланған. Оған «Дүниенің көрінген һәм көрінбеген сырын түгелдеп, ең болмаса денелеп білмесе, адамдықтың орны болмайды. Оны білмеген соң ол жан адам жаны болмай, хайуан жаны болады» деп анық айтылған.

Қорытынды. Абай поэтикасының астарлы сырына бойлауда ойға ілмек болып табылатын тірек сөздерді анықтап алудың маңызы зор. Ол үшін шығарманы тек сыдыртып оқып шықпай, мәтіннің ішкі ой ағысын анықтап, логикалық тұрғыдан қисынына қарай қиюластырыла отырып қорытынды жасалуы қажет. Бүгінгі білім мазмұнын жаңарту бағытында жоғарыдағы қарастырылған талдау методологиясын жетілдіру жағының қолға алынғаны жөн. Өйткені Абай өз туған халқының ұлттық дүниетаным қалыбын таза сақтаған ойшыл-ақын. Абайдың тереңдігі арқылы «тындаушы» өре өлшемінің деңгейі де көрініс беріп отырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 М.Мырзахметұлы. Абайтану. Бірінші кітап. – Астана: «Деловой мир», 2014ж.-554 б.
- 2 Қ.К. Тоқаев. Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан. /«Егемен Қазақстан» газеті. 09.01.2020ж.
- 3 Абай туралы естеліктер. –Алматы: «Қаламгер», 2018ж.-501 б.
- 4 Қ.Жолдыбайұлы. Дін мен діл. - Алматы, 2015ж.-198 б.
- 5 Абай. Сен де бір кірпіш дүниеге. - Алматы, «Атамұра», 2014ж. -287 б. б.М.Исаұлы, Қ.Жолдыбай. Ислам ғылымхалы. – Алматы, «Издательство АСТ Полиграф» ЖШС, 2011ж.
- 7 М.Мырзахметұлы. Абайтану тарихы. - Алматы, «Санат» 1982ж. -187 б.
- 8 М.Мырзахметұлы. Абай және шығыс. - Алматы, «Қазақстан» 1994ж. -206 б.
- 9 О.Сәбден. Абай және қазақ елінің болашағы. - Алматы, 2016ж. -362 б.
- 10 М.Мырзахметұлы. Жер тарихы – ел тарихы. –Алматы, «Таймас», 2016ж.- 221 б. 517 б.

References:

1. M.Myrzahmetuly. Abaitanu. Birinshi kitap. – Astana: «Delovoi mir», 2014j.-554 b.
2. Q.K. Toqayev. Abai және ХХІ ғасырдағы Qazaqstan. /«Egemen Qazaqstan» gazeti. 09.01.2020j.
3. Abai turaly estelikter. –Almaty: «Qalamger», 2018j.-501 b. 4 Q.Joldybaiuly. Din men dil. - Almaty, 2015j.-198 b.
4. Abai. Sen de bir kirpish duniuge. - Almaty, «Atamūra», 2014j. -287 b.
5. M.İsauly, Q.Joldybai. İslam ғылымhaly. – Almaty, «İzdatelstvo AST Poligraf» JŞS, 2011j.
6. M.Myrzahmetuly. Abaitanu tarihy. - Almaty, «Sanat» 1982j. -187 b.
7. M.Myrzahmetuly. Abai және шығыс. - Almaty, «Qazaqstan» 1994j. -206 b.
- . Säbden. Abai және qazaq eliniñ bolaşaғы. - Almaty, 2016j. -362 b.
8. M.Myrzahmetuly. Jer tarihy – el tarihy. –Almaty, «Taimas», 2016j.- 221 b. 517 b.

МРНТИ 17.82

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.70>

¹Абишева М.

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан

Ж. ШАШТАЙҰЛЫ РОМАНДАРЫНДАҒЫ ЗАМАН ЖӘНЕ ЗАМАНДАС БЕЙНЕСІ

Аңдатпа

Мақалада автор Жұмабай Шаштайұлының “Жаңғырық” пен “Аяз би” романдарындағы заман және замандас бейнесіне тоқталып, шығармадағы сол кезеңнің көркем бейнелуіне және

композициялық құрылысына назар аударған. Ғылыми мақалада көркемдік компоненттердің шығармада қолданылу әдістерін айқындау үшін романдардан нақты мысалдар келтірілген.

Автор мақалада көркемдік шешімге тоқтала отырып, уақыт пен кеңістік категориясын алға шығарады және кейіпкерлер бейнесіне бүгінгі күн тұрғысынан баға беруге тырысқан. Зерттеу нысанына алынған Ж.Шаштайұлының “Жаңғырық” пен “Аяз би” романдарын талдау барысында зерттеуші мәселені түрлі көркемдік аспектіде қарастырады. Кеңестік дәуір мен тәуелсіздіктен кейінгі кезеңдегі қазақ әдебиетіндегі идеялық-көркемдік ұстанымдардың аражігін ажыратып көрсетуге күш салады.

Зерттеу объектісі ретінде қарастырған шығармаларды автор әдебиеттануда басты орын алатын уақыт пен кеңістік категориясы негізінде сараптайды.

Түйін сөздер: Ж.Шаштайұлы, уақыт пен кеңістік, қоғам, қала мен дала, кеңестік дәуір, тәуелсіздік

¹Abisheva M.

¹Al-Farabi Kazakh National University,
Almaty, Kazakhstan

THE EPOCH AND THE IMAGE OF THE CONTEMPORARY IN THE NOVELS OF ZH.SHASHTAYULY

Abstract

In the article, the author focuses on the era and image of a contemporary in the novels by Zhumabay Shashtayuly “Zhangyryq” (“Echo”) and “Ayaz by”, draws attention to the artistic description of that period and their compositional structure. To determine the methods of using artistic components, specific examples are given in a scientific article. Having come to an artistic decision, the author in the article brings to the forefront the categories of time and space, trying to evaluate the images of heroes from today's point of view. In the process of analyzing the novels by Zhumabay Shashtayuly “Zhangyryq” and “Ayaz by”, taken as an object of research, the author considers the problem from various artistic aspects. He makes an effort to show the differences between the ideological and artistic positions of the Kazakh literature of the Soviet era and time after independence. The works taken as an object of study are analyzed by the author on the basis of the main categories of literary criticism - time and space.

Keywords: Zh.Shashtayuly, time and space, society, city and aul, Soviet era, independence

¹Абишева М.

¹Казахский Национальный университет им. аль-Фараби,
Алматы, Казахстан

ЭПОХА И ОБРАЗ СОВРЕМЕННОГО В РОМАНАХ Ж. ШАШТАЙУЛЫ

Аннотация

В статье автор делает упор на эпоху и образ современника в романах Жумабая Шаштайұлы “Жаңғырық” (“Эхо”) и “Аяз би”, обращает внимание на художественное описание того периода и их композиционную структуру. Для определения методов использования художественных компонентов, в научной статье приведены конкретные примеры.

Придя к художественному решению, автор в статье выводит на передний план категории времени и пространства, старается оценить образы героев с сегодняшней точки зрения. В процессе анализа романов Жумабая Шаштайұлы “Жаңғырық” и “Аяз би”, взятых в качестве объекта исследования, автор рассматривает проблему с различных художественных аспектов. Он прилагает усилия для показа различий между идейно-художественными позициями казахской литературы советской эпохи и времени, после обретения независимости.

Произведения, взятые в качестве объекта исследования, автор подвергает анализу на основе главных категории литературоведения – времени и пространства.

Ключевые слова: Ж. Шаштайұлы, время и пространство, общество, город и аул, советская эпоха, независимость

Кіріспе. Адамзат игілігі жолында қызмет етіп жатқан сан түрлі салалардың ішінде рухани мәдениеттің өрістеуіне бірден бір үлес қосушы – әдебиет. Табиғат пен тіршілік, аң мен құс, адамдар мен олардың шешуі қиын мінезі көркем шығарманың астарын құрап жатыр. Ой мен әдебиет арасындағы шығармашылық байланыстың мығымдығынан болар адамдар танымында әдеби сана қалыптасып, көркем сөз айтып, бейнелі ой ойлауға дағдыланды.

Әлемдік әдебиеттегі үздік классиктердің шығармашылық лабораториясына үңілсек, әр қаламгердің әдеби дебюті (“литературный дебют”) қоғамнан бірден жақсы пікір ала алмапты. Мәселен, парасат әлеміне ақын атанып енген Гогольдің алғашқы өлеңдері сынға ұшырап, оларды көз көрместей отқа жаққан қаламгердің “Ревизорды” жазарына сол уақытта ешкім нанбаған еді. Ал А.П.Чеховтың ерекше ықыласын алған (“Толстойдан ғана қорқамын. Ойлап қараңызшы, Аннаның қараңғыда көзінің жарқылын сезіп, көргенін жазған сол емес пе?!”) Л.Толстойдың алғаш жазған “Детство” повесінен оның шебер суреткерлігі және нақ осы қарқыннан “Война и мир” романының туары бірден байқалғандай. Француз әдебиетіне әлемдік шығармалар сыйлаған Оноре де Бальзактың әдеби дебюті саналатын “Шуаны” тарихи романы (1829 жыл) айтарлықтай сынға ілікпеді. Сәтті қадамның нәтижесі авторды әдеби үдеріске жаңаша қалыппен келген “Человеческая комедия” эпопеясына алып келді. Әйгілі “Шал мен теңіз” повесінің авторы Эрнест Хемингуэй болса, алғаш рет ертегі жазып жазушылық қабілетін шыңдаған екен. Ал түрік әдебиетінің перзенті Орхан Памук шығармашылықтағы қадамын “Джевет-бей и сыновья” романымен аттап, соңғы шыққан “Рыжеволосая Женщина” (2016 жыл) кітабына дейін біршама повесть-романдарға жан бітірді. Ал Жұмабай Шаштайұлының тұңғыш жинағына енген “Қызыл қар” повесі алғаш жарияланған тұста сыншылардың дауына қалғаны белгілі. Саяси ахуалға арқа сүйеп, әділетсіз айтылған әлі күнге дейін көзі қарақты оқырманның есінде. Бұл қадам автордың қаламгерлік қуатын арттырмаса, жігерін жасытқан жоқ.

Әдебиет бұл да таным құралы. Ол өмірді көркем образдар арқылы танытады. Суреткерлік шеберлік астарында ылғи ой жатады. Әлемді мойындатқан қаламгерлердің әдеби туындыларынан өзі философ, өзі психолог, өзі педагог, өзгенің азасы мен қазасын түсіне алатын импатияға ие сезімтал автор образын көреміз. Бұл ұғым, түсініктердің барлығы суреткер сөзіне анықтама бола алатындай.

Суреткер неғұрлым талантты, қуатты болған сайын оның дүниеге әкелген шығармасы объективтік шындыққа жақындай түседі, себебі ең алдымен оның өзі – сол шындықтың, сол қоғамның, сол мезгілдің туындысы, сондықтан о баста жаратқанның оның бойына суреткердің байқампаз дарынын жомарттықпен сыйға тартқаны рас болса, ол сол дәуірдің, сол қоғамның шындығын, мұны мен зарын, алдағы үмітін бейнелей алмай тұра алмайды. Заман, уақыт шындығын жан-жақты ашып беруде әдебиет туындысына шендесер ештеңе жоқ, тіпті бұлтартпас логикалық пайымдауларға сүйенетін ретте нағыз талантты көркем шығармалармен тайталаса алмайды. Өйткені ғылым қоғам шындығының бір қырын ғана байжайлап зерттейді; айталық, социология негізінен қоғамның әлеуметтік өмірін, тарих оның ең алдымен саяси-экономикалық сипатын, ал демография сол әлеуметтік ортада өмір кешкен жұртшылықтың сан жағынан өсіп-өнуінің диалектикасын сөз етеді. Ал әдебиет мұндай шектеулерге көнбейді, ол қоғамды ғылым секілді бір қырынан емес, тұтасынан көреді, белгілі бір уақыт шеңберінде сол қоғам басынан қандай экономикалық, әлеуметтік, психологиялық, т.б. халдерді кешіреді, міне, осының бәрі көркем әдебиеттің қырағы жанарынан тыс қала алмайды [6, 11].

Әдістеме. Қазіргі кезеңдегі қазақ прозасының көркемдік жүйесінде тарихи дәуір шындығын алып отырған орны ерекше көңіл аудартады. Дәуір шындығы тек тарихи шығармалар құрылымында ғана емес, бүгінгі күн тақырыбына жазылған шығармалардың сюжеттік және композициялық желілерінде кең көрініс тауып отыр. Соған орай қазақ әдебиетінің жеткен биігі мен асқан асуын анықтауда, пайымдап бағалауда өткен дәуір шындығын суреттеуге арналған шығармалардың көркемдік ерекшеліктерін арнайы қарастырудың маңызы жоғары екендігінде сөз жоқ. Халықтың өткен дәуірінің шындығын бүгінгі дәуірдің басты рухани тынысы тұрғысынан суреттеудегі жетістіктер тарихи шығармаға деген рухани сұранысты арттыра түсуде.

Қоғамға “жалпыға ортақ” деген саяси дәстүрдің дәнін сеуіп кеткен кешегі Кеңес империясына сол кезеңде қызмет етпеген қазақ жоқ. Партиялық биліктің ішкі құрылысын автор – Жұмабай Шаштайұлы романдарына тақырып етсе, қарапайым шаруалардың ахуалы мен көзқарасын хәм

дүниетанымын повестерінен көре аламыз. Әр заманның өз адамының портреті көркем сөзбен суреттелген шығармаларда өткен уақыттың келбеті көрініс тапқаны анық.

“Қай жазушы болса да өз заманының шындығынан алыстап кете алмайды, онымен бірге жасап, көңілдегі ойын заманының проблемалары арқылы көтереді. “Адамды заман билемек” деп Абай тегін айтпаған. Заманмен кереғар болып, онымен ашық тартысқа түсу арқылы ешбір жазушы “батыр” атағын алмаған. Ол қайта онымен ымыраға келе отырып, дәуір, заман қайшылығын көркем образдар арқылы ашқан. Сол арқылы заманына, Чернышевский тілімен айтқанда, үкім шығарған” – дейді С.Қирабаев [3, 162]. Сыншының келтірілген сөзі Ж.Шаштайұлының қаламгерлік болмыс-бітіміне сай келіп тұрғандай. Ол да өз заманының адамы, өз заманының перзенті. Жазушының шынайы бейнесі оның шығармаларындағы образдарда жасырынып тұр.

Нәтижелер. “Жаңғырық” – автордың алғашқы көлемді романы. Роман кейіпкерлері – атакәсіптің бейнетін белшесінен кешкен қазақтар, жаңа-жаңа қалаға ірге теуіп, үлкен мұрат көздеген болашақ зиялы қауым өкілдері. Ұлтсыздандудың қайшылықтары барысында адамдардың өздерін қалай ұстауы, ұрпақ алмасу кезіндегі жағдаяттары, қысқасы, қаһармандар ой-сезімі шынайы суреттеледі. Қалалық және далалық өмір ағысы бір қарағанда қарапайым қалпынша өтіп жатқан сияқты әсер береді. Бірақ олардың ішкі жан дүниесінің күрделене түсу барысы жазушының баяндау тәсілі арқылы оқырман жүрегіне жол табады. Қазақ қауымының өзге ұлттармен араласу тұсындағы кісілік келбеті, адамдардың парасат болмысын нәзік суреттеу, қазақы ұлт ретінде сақтайтын басты ұстын не нәрсе деген өзекті сауалға жауап іздеу – романның негізгі арқауы болып көрінді.

“Жиырмасыншы ғасыр бел ортадан ауа бере солтүстік жарты шарда әлденеше қайталанған қатты қыс дүниені қақырата қарс айыратындай қаһарына мініп алды” [1, 3]. Роман қақаған қыстың суреттелуімен басталады. Автор оқиға беруде жыл мезгілдерінің ішінен қысты көп қолданады. Мәселен, “Қызыл қар” повесінде де. Әйтсе де қаламгердің оқиға желісін қыстың суығымен қабаттастыра беруі ыңғи сәтті шығатындай.

Қаламгердің осы шығармасының сюжеттік құрылысы, баяндалу тәсілі басқаларына ұқсамайды: ерек. Мұнда автор үштік теориясына жүгінеді. Яғни негізгі кейіпкері де үшеу: қала қазағы Заңғарбек Сардарбекұлы, дала қазағы Сансызбай және қала қазағы, әрі шетел қазағы атанып келген Бегімбет. Үш кейіпкер, үш тағдыр, үш үміт, үш жалғыздық. Әр кейіпкердің шығармадағы өмірі тарау-тарауға бөлінген. Психологиялық паралелизммен қатар үштік паралелизмді негізгі әдісіне алыпты. Қала қазағы мен дала қазағының ішкі психологиясын, айналаны тануын шебер суреттеген автор тәуелсіздік алғанға дейінгі қазақ тіршілігін салыстырып тұрғандай.

Талқылау. Автор баяндауда еш астарсыз, ашық жеткізеді. Романның алғашқы парақтарындағы мына бір сөйлем: “Жаратқан иеге құлшылық қылудан жаңылмаған, әруақтар мен әулие-әмбиелердің алдынан қия өтіп көрмеген ата қазақ ғұрпы сіңіріне ілініп, үзілуге шақ қалып тұр. Қырғыз деген жанама атынан құтылғанына арысы отыз, берісі жиырма жыл” [1, 3] сөзімізге дәлел бола алатындай. Мысалдағы сөйлемнен сол кезеңдегі қала қазақтарының болмыс-бітімі һәм қоғам келбеті еш түсіндірусіз ап-анық көрініп тұр. Және бір жерінде “Құдайсыздар қоғамын орнатуға құлшынып кіріскен құрлыққа барабар аумақ оған селт ете қоймады” [1, 3] дегенді көзім шалып, автордың замана шындығын қалай жеткізетініне көзіңіз жете түседі. Қазақ арасында “құдайсыздар қоғамын” орнатпақшы болған “құрлыққа барабар” елдің кім екенін ішіміз бірден сезді. Роман басындағы осы сөйлемнен-ақ жазушының бүткіл болмыс-бітімі аңғарылады. Замана келбетін қаламына арқау еткен суреткердің жан-айқайы анық естіледі.

Жалпы қаламгердің кейіпкерлер галереясын аша қалсаңыз, көбіне әке мен бала образын жиі ұшыратамыз. Мұнда да асылдан қалған жалғыз тұяқ Заңғарбек Сардарбекұлы.

Оқиға өтіп жатқан уақыт Сталиннің қайтыс болып, билік басында ауыс-түйістер болып жатқан қарбалас шақпен қатар келеді. Сол бір алакеуім уақыт біраз зиялылардың қараланып, қуғынға түсер кезеңі болатын. Осы тұста негізгі кейіпкерлеріміз Сардарбекұлы мен Бегімбеттің әкелері халық жауы екенін айта кетейік. Ел үшін құрбан болған азаматтардың ұлдары жаман болмайдыға ұйғардым. Расымен де солай. Сардарбекұлы “Социалистік Қазақстанның” қаламы қарымды журналисі. Тұйықтығы болмаса, азаматтығы басым, өресі кең. Анасының кітап оқып отыратын кейіпін бала кезінен байқап өскен бала әдебиеттен арыға кете алмайтыны анық. Ал Бегімбет Мәскеу барып, орыс басылымына мақала жазып, ел арасында біраз абырой жинаған, үйдегі жалғыз шешесі мен мінезі тік әпкесінің қамын ойлайды. Дала қазағының образын жасап тұрған Сансызбай жапан даладағы жалғыз үйлі қойшы. Жәй қойшы емес, жұмысына адал қойшы. Автордың кейіпкерлері өз заманының тынысын дәл алып шыққандай көрінеді.

Қала қазақтары түсінігінің орыстанып кетуі адамның рухының әлсіздігінен. Урбанизация жайын қозғауды мақсат тұтқан автор өткен уақыттың келбетін ашуға ұтымды тақырып таңдаған деп ойлаймын. Тек, бұл ғана емес, сонымен қатар қандай заман тумасын қазақтық мінездің қалмайтынын автор дәлелдеді. Рушылдық, жағыну, көреалмаушылық қасиеттерімен бірге қазақы қонақжайлық та кездеседі. (“Есепке жүйрік құлар оның елінен қыз алуды ойластырып жатқан шығар. “Ыстының қызы бәріне жете қоймас”, – деді кекесінді мырс етіп”) [1, 13].

Байқауымша, автор кейіпкерлер есіміне аса мән бермейді. Яғни кейіпкер есімінің астарында айтарлықтай философия жоқ. Мәселен, Сансызбай “Қызыл қар” повесіндегі Жайлаудың әкесі. Оның екінші баласы Жайлау тағы сол “Қызыл қарда” да бар. Автордың қой баққан кейіпкерлері еңбеккер, әрі адал келеді. Және сол адалдықтарынан жазатайым бір оқиғаға ұшырап қалулары өмірдің әділетсіздігінен хабар беретіндей. Мәселен, Сансызбай баққан қойлардың тағдырдың тәлейімен пойыз астына түсіп қырылуы. Бұл жантүршігерлік оқиғаның бар зияны, әрине, қойшыға, Сансызбайға тиері анық. Осы сюжетті баяндау барысында жергілікті биліктің әділетсіз бейнесі анық аңғарылады. “Сенің айтқандарыңды жариялап кеп жіберсек, талай бейшараның обалын мойнымызға аламыз. Сондықтан сен оны көрмеген бол, біз білмеген болайық” [1, 36]. Жанкештілікке барған Сансызбай образы жүрек қылын бір қозғап өткендей болды.

Автор кейіпкерлеріне ауызекі сөздер салуға тырыспайды. Ойлы, мағыналы сөз салып, зердесі ашық кейіпкерлерін әдебиеттің тілімен сөйлетеді: “Мен қазір Гончаровтың Адуев деген кейіпкеріне қатты ұқсап тұрмын. Бірақ маған ешкім провинциясың дей қойған жоқ. Дәл осы отырыс Ростовтардың үйінде өтіп жатқан балға ұқсайды” [1, 169].

Көркемдік компоненттерге келер болсақ, романың өн бойында портрет, диалог, жол мотиві сәтті жасалған. Және оған қоса этнографиялық, тонатологиялық сарындарының да бояуы бар. Жаңа айтқанымдай, диалогты жайдақ жасай салмайды. Оқырманның көкейіне дөп тиер, дөп тигенімен қоймай, өңменінен өтіп кетердей салмақты сөздер айтылады.

Қалалық пен далалық қазақтарды паралель баяндай келе, қазақтық қасиеттердің біразын шолып өтеді. Ол уақыт қонақжайлық мінездің іргесі бұзылмаған кезі-тін. Автор қазіргі жоққа айналған қазақтың қасиетін жоқтап отырғандай көрінді.

Ж.Шаштайұлының жазудағы бір ерекшелігі – оқиғаның әріқарай қалай боларын оқырманға еш сездірмейді. Оқып отырып, алдын-ала не боларын болжай алмайсың. Автор оған мүмкіндік бермейді. Керісінше, кейде түсініксіз бір дүниені айтып алып, оның жай-жапсарын кейіннен түсіндіріп жатады. Міне, бұл қаламгердің сіз аңдамаған суреткерлігі.

“Адам асыққанымен, құдай асықпайтынына” тағы да көзі жете түскендей, “бұған да зауал келген-ау”, – деді Сансызбай” [1, 255]. Ж.Шаштайұлының бұлқынған жүрегін, ішкі айқайын жеткізген “Жаңғырық” романы осылай тәмамдалады.

“Аяз би” романы жайында сөз қозғасақ, роман кешегі кеңестік кезеңнің өлара тұсындағы қоғамның партноменклатура деп аталатын бөлшегінің құпияға толы қатпарларын терең ашуға арналған.

Келмеске кеткен Кеңес империясына жан-тәнімен қызмет еткендерді бүгін жоққа шығару оңайдың оңайы. Ал дәл сол кезеңге сондағы билік биігінде жүргендердің көзімен қарап көрдік пе?

Кешегі Аяз бидің кебінде болған бүгінгі Аяз биіміздің жаңсақ басқан тұсы қайсы, қарапайым пенде ретіндегі өкініш, қуаныштары қандай? Дәл қазір тәуелсіз қазақ елінің аязбилер армиясы босағаларына көнетоз шапанын іліп, тәубелеріне түсе ала ма? Шығарма осындай астары қалың заманауи сұрақтарға жауап іздейді [2, 2].

Мұндағы негізгі кейіпкер – білдей бір ауданның бірінші хатшысы Нұржанов (Миятбек). Кейіпкеріміздің қызметін бірге атағанымыз бекер емес. Билік адамды өзгертетініне түсіністікпен қарасақ, Миятбек жағымсыз образға жатпайды. Романдағы негізгі жетекші көркемдік компонент – әңгіме ішіндегі әңгіме. Яғни өткен уақытқа шегініс. Оқиғаның өн бойы пойыздың тамбурында жапан далаға қарап, бастан өткен оқиғаларын еске алып, ойлап тұрған Нұржановқа құрылған. Қызметтің әсері ме, әлде қоғамның ба, әйтеуір, Нұржанов болмысы өзгеріп, мінезі тұйыққа айналды. Бірақ басқа қандай заман тумасын автор Нұржановтың оқырман алдында бір жақсы қасиетін сақтап отырады. Қалай десек те Нұржанов партиялық кезең етек жайған заманның келбетін жалғыз өзі алып шыққан кейіпкер.

Нұржанов – жалғыздық сарынының бірден бір айғағы. Әйелі мен бала-шағасы бола тұра жалғызсырау себебін автор тігісін жатқыза түсіндіреді. “Адамды бір кісідей-ақ танымын деген нық

сенімінен айырылып, екіұдай күй кешетін болғалы – қаратұтар дәнеңесі жоқ қу жалғыздығы жиі-жиі есіне түсетінді шығарып жүр” [2, 4].

Жазушы романдарында өз заманы, замандастар туралы терең толғана, олардың жан-дүниесіне үңіле отырып, өмір көрінісін шынайы суреттеген. Әсіресе, замана сипатын бейнелеу, уақыт тынысын сездірудегі жазушылық шеберлігі айқын көрініп, өмір шындығы суреткердің прозалық шығармаларында көркемдік шешімін тапқан.

Қорытынды. Ж. Шаштайұлының бір сұхбатында айтқан мынандай сөзі бар: “Әдебиетті тағдыр жасайды. Өмірді көрмей тұрып үлкен шығарма тудыру қиын. Әрине, шығармаға қиялмен келуге болады. Ойдан да құрастыруға болады. Бірақ, ұлт табиғатын ашатын туындыға тағдыр алып келеді. Біз осы мәселені мүлде ұмытып кеттік. Тағдыр арқылы көркемдік қорытынды шығару деген мәселені адамзат ұмытып кетті. Әдебиетке 1960 немесе 1980 жылдардағыдай толқындардың келуі сиреді. Әдебиеттің құны кеткен соң да шығар... Бірақ, бұлай айтуға болмайды. Әркім өзінің жүрегін алып келеді ғой. Біз, мүмкін, сол жүректерді түсінбей жатқан шығармыз. Қоғам қажетсінбей, әдебиеттің көсегесі көгермейді. Әр заманның өз үлкен шығармасы болуы керек. “Ана елде мынадай екен, біз былай істеп жатырмыз” деген көзқарастан арылмай болмайды. Қазір ұлтты ұйыстыратын, ұлттың рухын көтеретін дүние керек. Мысалы, Илияс Есенберлин кезінде ұлтты қалай сілкіндірді?! Қазір осындай тұлға шыға ма? Осы мәселені ойланып көрейікші”.

Әдебиетке өзіндік қолтаңбасымен, соны тақырыбымен, өрнек айшығымен, дара тәсілімен келген Ж.Шаштайұлы оны тың образдармен, көркемдік шындықты бейнелеу дәрежесімен, адам жанының диалектикасын аша білумен байытты.

Жазушы кейіпкерлерінің ішінде қара халық та, ел басқарған азаматтар да, кәрі де, жас та бар. Қаламгер олардың әрқайсысының характерін ашуда әртүрлі көркемдік құралдарды, тәсілдерді қолданып отырады. Сюжеттік желілердегі қаһармандар тобы өз болмыс-бітімімен көрінеді. Осының нәтижесінде шығарманың сюжеті өткірлене түсіп, философиялық сипатқа ие болған.

Шығарманың көркемдік қуаты мен құнын айқындайтын компоненттер көп. Соның бірі – жазушының композиция құру шеберлігі. Қаламгер романдарының композициялық шеберлігі жайлы сөз қозғағанда алдымен айтарымыз шығарма сюжеті мен композициясы нәзік, әрі берік байланыс түзген.

Жазушының өмір шындығын қоса отырып, заман келбетін бейнелеуі оның авторлық позициясы, дүниетанымы, көзқарасынан байқалады. Автор бірде өз атынан, бірде кейіпкер атынан қоғамға, адамға, өмірге баға береді.

Ж.Шаштайұлы замана келбетін еш боямасыз қуатты қаламмен кестелеген әңгіме-повесть, романдарынан байқағанымыз, ол – уақыт талабын жақсы сезінген, тоталитарлық жүйеге бағынбай, туған халқының рухани сұранысына кіршіксіз адал жүреппен мүлтіксіз қызмет еткен.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Шаштайұлы Ж. Жаңғырық. Роман. Алматы: “Жалын” баспасы, 2004. - кітап
- 2 Шаштайұлы Ж. Аяз би. Роман. Алматы: “Жазушы” баспасы, 2013. - кітап
- 3 Қирабаев С. Әдебиетіміздің ақтаңдақ беттері. – Алматы: Білім, 1995. –288 б. - кітап
- 4 Әбдезұлы Қ. Тәкен Әлімқұлов шығармашылығы және 60-80 жылдардағы қазақ прозасы (Дәстүр және жалғастық). Алматы: фил.ғыл.док.дисс, әл-Фараби атындағы қазақ ұлттық университеті, 2001 жыл. – диссертация
- 5 Қабдолов З. Арна. Алматы: “Жазушы” баспасы, 1988; Сөз өнері. Алматы: Қазақ университеті, 1992; Әуезов, Алматы: “Санат” баспасы, 1997; Жебе. Алматы: “Жазушы” баспасы, 1977. - кітап
- 6 Асылбекұлы С. Қазіргі қазақ повестеріндегі заман шындығы (1970-1989 жылдар). фил.ғыл.канд.дисс: Абай атындағы Алматы мемлекеттік университеті, Алматы, 1997 жыл.
- 7 Белинский В.Г. Таңдамалы шығармалары, 2-том, Алматы: “Қазмемкөркемәдебиет” баспасы, 1950 жыл. - кітап
- 8 Добролюбов Н.А. Әдебиет туралы сын мақалалар. Алматы: “Қазмемкөркемәдебиет” баспасы, 1955 жыл. - кітап
- 9 Писатель и время: сб. документальной прозы. Москва: Современный писатель, 1986 год.
- 10 Плеханов Г.В. Письма без адреса. Искусство и общественная жизнь. Москва: Гослитиздат, 1956 год. - кітап

References:

1. Şaştaiıly J. Jañgyryq. Roman. Almaty: “Jalyn” baspasy, 2004. - kitap

2. Şaştaııly J. Aiaz bi. Roman. Almaty: "Jazuşy" baspasy, 2013. - kitap
3. Qirabaev S. Ädebietimizdiñ aqtañdaq betteri. –Almaty: Bilim, 1995. –288 b. - kitap
4. Äbdezüly Q. Täken Älimqūlov şyğarmaşylyğy jäne 60-80 jyldardağy qazaq prozasy (Dästiir jäne jalğastyq). Almaty: fil.ğyl.dok.diss, äl-Farabi atyndağy qazaq ũltyq universiteti, 2001 jyl. – disertasia
5. Qabdolov Z. Arna. Almaty: "Jazuşy" baspasy, 1988; Söz öneri. Almaty: Qazaq universiteti, 1992; Äuezov, Almaty: "Sanat" baspasy, 1997; Jebe. Almaty: "Jazuşy" baspasy, 1977. - kitap
6. Asylbekūly S. Qazirgi qazaq povesterindegi zaman şyndyğy (1970-1989 jyldar). fil.ğyl.kand.diss: Abai atyndağy Almaty memlekettik universiteti, Almaty, 1997 jyl.
7. Belinski V.G. Tañdamaly şyğarmalary, 2-tom, Almaty: "Qazmemkōrkemädebiet" baspasy, 1950 jyl. - kitap
8. Dobrolūbov N.A. Ädebiet turaly syn maqalalar. Almaty: "Qazmemkōrkemädebiet" baspasy, 1955 jyl. - kitap
9. Pisatel i vremä: sb. dokumentälnoi prozy. Moskva: Sovremennyi pisatel, 1986 god.
10. Plehanov G.V. Pisma bez adresa. İskustvo i obşestvennaia jizn. Moskva: Goslitizdat, 1956 god. - kitap

МРНТИ 17-81-99

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.71>

Картаева А.,¹ Мухаметқалиева Г.,² Балтабаева Г.³

¹ С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті,

Оскемен қ. Қазақстан

² Қайнар академиясы,

³ Қазақ қыздар ұлттық педагогикалық университеті,

Алматы қ. Қазақстан

АБАЙ ҒҰМЫРНАМАСЫН ЗЕРТТЕУДІҢ АЛҒАШҚЫ КЕЗЕҢІ

Аңдатпа

Мақалада Абай ғұмырнамасын зерттеудің алғашқы кезеңі сөз болады. Абай шығармалары мен өмірбаяны жайлы тұңғыш рет сөз болатын Кәкітай Ысқақұлының «Абай (Ибраһим) Құнанбайұлының өмірі» атты мақаласы талданады. Абайдың тұңғыш өлеңдер жинағының жарық көруі, жинақты шығарушылар еңбегі жайлы айтылады. Абайдың өмірі мен шығармашылық мұрасын орыс оқырмандарына алғаш таныстырған Әлихан Бөкейхановтың «Абай (Ибраһим) Құнанбаев» азанамасымен таныстырылады. Тұрағұл Абайұлының «Әкем Абай туралы» естелігіндегі Абайдың шығармашылық өмірі жайлы берген құнды деректеріне тоқталады. Авторлар Абайдың шығармашылық өмірі – абайтанудың іргелі саласы екенін дәлелдеп көрсетеді.

Түйін сөздер: ақын, ғұмырнама, текстология, хронология, өмірбаяндық деректер, зерттеулер, естелік, қолжазба

Kartaeva M.,¹ Muhametkaliyeva G.,² Baltabayeva G.³

¹ East Kazakhstan State University named of S.Amanzholov,

Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan,

Kainar Academy,

³ Kazakh national women's pedagogical University

Almaty, Kazakhstan

THE INITIAL PERIOD OF RESEARCH OF ABAY'S BIOGRAPHY

Abstract

The article is devoted to the first stage of studying Abay's biography. The article " the Life of Abay (Ibrahim) Kunanbaeva" which first talks about the works and the biography of Abai. It tells about the publication of the first collection of Abay's poems, about the works of the authors of the collection. Alikhan Bokeikhanov, who first introduced the life and creative heritage of Abay to Russian readers, will introduce